

Grażyna WRONA **Prasa Królestwa Polskiego w opinii władz cenzury rosyjskiej (1901–1914). Dokumenty,** wstęp, opracowanie i przekład Janusz Kostecki i Marek Tobera
Oficyna Wydawnicza ASPRA–JR,
Warszawa 2013, ss. 146

*The Press of the Congress Kingdom of Poland:
The View of the Russian Censorship (1901–1914).
Documents.*

Introduced, edited and translated by Janusz Kostecki
and Marek Tobera

Badacz dziejów prasy doskonale wie, jak cenną, a równocześnie rzadką materię badawczą stanowią zachowane źródła archiwalne. Poprzez pryzmat własnych doświadczeń mogę stwierdzić, że każdy odnaleziony dokument dostarcza nie tylko satysfakcji poszukującemu, ale również rozszerza krajowy rejestr i zasób źródeł do historii prasy polskiej, w różnych jej kategoriach, odmianach, aspektach. Kilka lat temu postulowałam konieczność podjęcia działań zmierzających do zinwentaryzowania, opracowania i oczywiście opublikowania informacji o krajowych oraz zagranicznych w tym zakresie zasobach. Obecnie, postęp technologiczny umożliwiłby ich digitalizację, co z kolei skutkowałoby szerszym do nich dostępem, a przede wszystkim uzyskaniem szybkiej informacji dzięki np. powołanemu centrum informacji o polskich i zagranicznych zasobach archiwalnych, dotyczących dziejów prasy. To taka osobista refleksja.

Z ogromnym więc zainteresowaniem oraz uwagą zapoznałam się z publikacją dwóch znanych, a także cenionych badaczy dziejów książki i prasy XIX–XX w., cenzury rosyjskiej w XIX i na początku XX wieku, Janusza Kosteckiego i Marka Tobery. Ta niewielka objętościowo, bo liczącą 146 stron książka, wydana została nakładem Instytutu Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego. Niewielka, ale jakże bogata materiałowo i interesująca warsztatowo. Przyjrzyjmy się jej zatem bliżej. Praca składa się z dwóch zasadniczych części, teoretyczno-historyczno-opisowego *Wstępu* oraz wykazu głównych obiektów zainteresowania Autorów, objętych tytułem *Raporty cenzorów*.

Jak już wspomniano publikację rozpoczyna *Wstęp*, ale tylko z nazwy, bowiem pod względem merytorycznym w rzeczywistości jest to interesujące studium doty-

część polityczno-prawnych warunków funkcjonowania prasy polskiej na obszarze Królestwa Polskiego. Autorzy nie tylko przedstawili sytuację prawną prasy, w tym działalność Warszawskiego Komitetu Cenzury, kolejne inicjatywy w zakresie nowelizacji aktów prawnych podejmowane przez władze Imperium, ale przede wszystkim wskazywali kierunek polityki rządzących, zarówno wobec prasy, jak i spraw polskich. Poznajemy również tryb wprowadzania wydawnictw do obiegu, procedury kontroli publikacji, formalne i merytoryczne podstawy obowiązujących ograniczeń oraz ich zakres. Co niezwykle ciekawe, Autorzy przywołują przykłady skutecznej walki z carską cenzurą — omijania krępujących przepisów, wykorzystywania przez polskie redakcje luk w systemie prawnym i administracyjnym. Te i inne informacje ujęte zostały we fragmencie zatytułowanym *Sytuacja prasy polskiej w Królestwie Polskim*. W dalszej części nazwanej *Prezentowane dokumenty* Autorzy przeprowadzili charakterystykę formalną zgromadzonego zbioru 30 przetłumaczonych przez nich na język polski dokumentów, a sporządzonych w oryginale w języku rosyjskim. Pochodzą one z zasobów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu (zespół Zarząd Główny do Spraw Druku — 20 tekstów), Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (zespół WKC — 6); pozostałe natomiast 4 zachowały się w zbiorach obu archiwów. Były to głównie rękopiśmienne, tylko 9 miało formę maszynopisu, sprawozdania szefów cenzury i cenzorów druków żydowskich w Warszawie, a także samodzielnego urzędnika z Łodzi, pochodzące z lat 1901–1914. Dokumenty te, przesyłane co roku do Zarządu Głównego do Spraw Druku w Petersburgu zawierały ogólne oceny i spostrzeżenia odnoszące się nie tylko do periodyków polskich, lecz także żydowskich, niemieckich i rosyjskich, a nawet — w przypadku Łodzi — pojedynczych tytułów w językach czeskim oraz francuskim. Prezentowane dokumenty z innych też względów zasługują na uwagę, zawierają bowiem opinie na temat wydawnictw nieperiodycznych (książek, kalendarzy, śpiewników), a także wzmianki dotyczące ogólnego stanu piśmiennictwa polskiego.

Co istotne, 20 spośród nich dotyczy prasy warszawskiej, w tym dwa niekompletne odnoszące się do periodyków wydawanych w latach 1905–1906, 10 zaś do prasy łódzkiej, ukazującej się w okresie od 1906 do 1913 roku. Autorzy informują ponadto, że dokumenty sporządzone przez urzędników warszawskich mają formę syntetycznych ocen, poszczególne problemy pokazują w nawiązaniu do szerszych kwestii politycznych i społecznych, zaś raporty poświęcone prasie łódzkiej są co prawda bardziej szczegółowe, ale pozbawione wnikliwszej oceny. Zazwyczaj, w przypadku tych ostatnich, informacje te relacjonowały sytuację konkretnych periodyków lub dotyczyły postawy i działań określonych wydawców i redaktorów. Trzecia część *Wstępu*, pod nazwą *Zawartość raportów*, przynosi kompleksową analizę zawartości treściowej badanych dokumentów, pozwalającą dostrzec nie tylko poruszane na łamach prasy problemy, którymi żyła ówczesna opinia publiczna, ale także poznać całą strategię działania cenzorów, przekonanych o konieczności uczy-

nienia kontroli prasy polskiej sprawą państwową oraz przekonanych o zasadności stosowania surowych środków nadzoru nad nią. Trudno zatem nie postrzegać tych materiałów w szerszym kontekście polityki rosyjskiej na ziemiach polskich, przemian tej polityki po 1905 r. Jak Autorzy przekonują, daje się zauważyć, iż władza tolerowała w prasie akcentowanie antagonizmu między polskimi a rosyjskimi aspiracjami narodowymi, zaś po 1905 r. stanowczo zabraniała głoszenia poglądów wrogich obowiązującemu porządkowi społecznemu. Dokumenty te dowodzą również, że cenzorzy znakomicie orientowali się w sprawach podległych ich kontroli, a także świadomi byli wybiegów stosowanych przez redaktorów i wydawców prasy polskiej, podejmowanych celem ominięcia procedur cenzuralnych. Przywołane interesujące spostrzeżenia Autorów potwierdzają wartość zgromadzonego przez nich materiału źródłowego. Dodajmy, w strukturze tej części J. Kostecki i M. Tobera wyodrębnili trzy fragmenty nadając im kolejno tytuły: *Prasa warszawska w języku polskim*, *Warszawska prasa żydowska*, *Prasa łódzka*.

Jak już wspomniano, część drugą publikacji wypełniają tłumaczenia owych 30 dokumentów, uszeregowane w kolejności chronologicznej ich powstania. Prezentowane dokumenty Autorzy opatrzyli objaśnieniami, podając źródło z którego czerpali informacje. Objaśnienia te dotyczą zarówno cytowanych tytułów czasopism, jak i biografii cenzorów, redaktorów, wydawców, wojskowych, wydarzeń historycznych, instytucji, organizacji, partii, ruchów politycznych, towarzystw. Całość dopełniają dwa spisy pomocnicze: indeks tytułów czasopism oraz indeks nazwisk, które jednak można było wzbogacić wykazem literatury przedmiotu.

Praca Janusza Kosteckiego i Marka Tobery jest publikacją wartościową, tak pod względem merytorycznym, jak również, a może przede wszystkim, źródłowym, użyteczną w dalszych badaniach na dziejami ograniczeń wolności słowa na ziemiach polskich. Zyska zapewne wielu czytelników zarówno w gronie historyków prasy, jak i badaczy dziejów cenzury czy też ruchu wydawniczego; z zainteresowaniem zapoznają się z nią także historycy i literaturoznawcy.